

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Микола ЄВТУХ, Іван ВОЛОЩУК

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ФОКУС ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена основним проблемам трансформаційних змін національної системи освіти України. Зроблено аналіз вузлових питань гносеологічних аспектів філософських течій інструменталізму, неопозитивізму, феноменології, екзистенціалізму та неотомізму, які, на нашу думку, претендують на роль пріоритетних об'єктів переосмислення філософських засад освітнього процесу.

Упродовж віків людство шукає відповіді на одвічні питання, що стосуються освіти. Фундаментальні проблеми освіти нині знаходяться у центрі уваги світової наукової думки. Окрему групу утворює низка питань гносеологічного характеру, об'єднаних довкола проблем пізнаваності світу та механізмів пізнавальної діяльності. Сьогодні процес пізнання досліджується різними науками. Між тим, не втрачає свого методологічного значення філософія. На тлі новітніх філософських систем будується державна освітня політика. Україна, розширюючи кордони європейського

освітнього простору, вимушена трансформувати національну систему освіти (вищої в першу чергу) на підвалинах європейського осмислення сутності людського буття, освітнього процесу. Необхідні зміни для України супроводжуються низкою переваг і проблем. Найсуттєвішою проблемою є надзвичайно короткий відрізок часу, протягом якого вітчизняна система вищої освіти має адаптуватися до європейських освітніх стандартів. Перевага полягає в тому, що, вибудовуючи філософський фундамент освітньої політики, нам немає потреби методом проб і помилок шукати те, до чого Захід йшов протягом століття. Достатньо скористатися тим, що уже випробуване часом і має відповідну аргументацію, вміло адаптувавши його до національних особливостей. Водночас без осмислення того шляху, яким ішли філософи Заходу, неможливо ефективно ні використати їхні надбання, ні, тим більше, органічно доповнити їх національною компонентою. До того ж, Україна володіє достатнім потенціалом, щоб претендувати на власні здобутки у пошуку шляхів філософського осмислення освітніх істин. Одним із свідчень цього є результати дослідження, виконаного в Інституті вищої освіти АПН України, та обговорення філософських засад модернізації вищої освіти на засіданні Президії АПН України.

Модернізуючи філософські підвалини освітньої політики в Україні, потрібно насамперед позбутися ідеологічної оболонки, випеченої апологетами марксизму навколо філософських систем немарксистського толку, під іншим кутом зору побачити те, що донедавна апіорі вважалося хибним, позбавленим будь-якого раціонального зерна. Це актуально у той час, коли вітчизняна освіта виривається з темряви педагогіки тоталітарного режиму та її теоретичного остову – діалектичного та історичного матеріалізму. Система сучасної вищої освіти України виходить за межі національних кордонів і рухається до європейського і світового освітнього простору, побудованого на ідеологічно не деформованих філософських засадах. Така зміна об'єктивно зумовлена, адже філософські підвалини освітньої політики, організації навчання і виховання трансформуються (у найкращому разі) резонансно до коливань ідеальної субстанції Всесвіту (світорозуміння), а тому не можуть бути раз і назавжди визначеними, закріпленими; у пошуку відповіді на вузлові питання освітнього характеру філософські системи (як свідчить ретроспективний аналіз) змінюють одна одну, асимптотично наближаючись до істини, бо хіба можна бути впевненим в істинності наших знань про можливість істинного знання?

Отже, настав час подивитись на домінуючі філософські системи як на конструктивний матеріал у побудові підвалин модернізації освітньої політики. У межах однієї статті можна торкнутися, звичайно, тільки окремих блоків фундаменту освітніх трансформацій. Філософські течії інструменталізму, неопозитивізму, феноменології, екзистенціалізму та неотомізму, без сумніву, претендують на роль пріоритетних об'єктів нашого переосмислення філософських засад освітнього процесу. До того ж, аналіз сто-

суватиметься лише вузлових питань гносеологічних аспектів зазначених філософських систем.

В інструменталізмі уся діяльність людини, включаючи інтелектуальну, розглядається як пристосування до природного та соціального середовища. Якби світ був абсолютно стійким, то у своїх діях люди могли б керуватися традиціями. Проте характерними ознаками нашого світу поряд із деяким елементом детермінованості є випадковість. У ньому безперервно відбуваються зміни і виникає дещо непередбачене. За таких умов звички не спрацьовують і, щоб вийти зі скрути, люди звертаються до більш досконалого інструменту, яким є інтелект. За Дьюї, функція інтелекту полягає не в тому, щоб копіювати об'єкти оточуючого світу, а скоріше в тому, щоб встановлювати шлях, який у майбутньому можна використати для конструювання ефективних відношень із ними. На думку згаданого філософа, відношення людини до оточуючого світу емоційно забарвлене, несе на собі відбиток зацікавленості і суб'єктивного віддання переваги. Потреби та інтереси складають основу досвіду людини. Досвіду також притаманне визнання залежності від сил, що перебувають поза нашим контролем. Однак людина не тільки усвідомлює свою підвладність невідомим силам, а й сподівається і вірить, що ідеальні можливості матимуть місце у її житті. Більше того, людина вірить у те, що її відношення зі світом з часом ставатимуть розумнішими. Пізнання, за переконанням Дьюї, має починатися у бутті речей і закінчуватися опануванням ними. При цьому внутрішню проблему автор асоціює із сумнівом, вказуючи на патологію особистого сумніву, який не є відображенням проблемної ситуації. Дьюї був також переконаний у тому, що наукові поняття мають лише операційне значення. Він припускає, що результати попередніх досліджень можуть бути використані у майбутніх дослідженнях, але лише як можливі інструменти, придатність яких заздалегідь ніяк не очевидна. Усе це означає, що інструменталізм не виключає можливості теорії як знання загального. Водночас будь-яке загальне специфікується конкретним, причому до такої міри, що у кожній конкретній ситуації ні інше конкретне, ні загальне не можуть працювати. У інструменталізмі істина завжди конкретна і визначається як працездатність ідеї. Тому знання в інструменталізмі – це знання часткового. Оскільки результати попереднього дослідження можуть слугувати інструментами наступного, то цим забезпечується неперервність, але не наступність знань. Таким чином, єдиний процес людського пізнання дробиться у Дьюї на нескінченну кількість часткових проблем з їх частковими розв'язками і частковими відносними істинами.

Неопозитивізм виріс на ґрунті практицизму, який утилітарно оцінює науку, прагне вилучити з неї світоглядні висновки і базується на принципах верифікації, конвенціоналізму і фізикалізму.

Згідно із принципом верифікації, судження істинне, якщо воно підтверджується фактами і якщо можна вказати уявні факти, які за можливості їх реалізації спростовували б дане судження; судження хибне, якщо воно

спростовується фактами і якщо можна вказати уявні факти, які, якщо вони були б реальними, його підтверджували б. На основі зазначеного К. Поппер запропонував вважати відсутність дослідного спростування гіпотези свідченням не на користь її істинності, а лише виправданості, тоді коли дослідне спростування гіпотези свідчить про її хибність, що є більш надійним знанням. Крім того, на думку згаданого автора, теорія втрачає наукове осмислення не тоді, коли її не можна підтвердити відомими способами, і навіть не тоді, коли нам відомі способи її спростування, а тоді, коли з'ясується, що друге неможливе у принципі. Це означає, що теорія підтверджується будь-якими фактами. У результаті її не тільки неможливо перевірити, але й майбутні факти, якими б вони не були, її в принципі не стосуються, оскільки вона сумісна з кожним із них, з чого випливає, що немає жодного положення науки, яке не було б у майбутньому спростоване.

Згідно з ідеями конвенціоналізму, деякі твердження науки стають результатом довільної угоди. Підтверджує сказане незалежність ряду понять і законів, які вводяться в науку ззовні, від змісту самої науки. На користь конвенціоналізму промовляє і той факт, що інколи одну і ту ж теоретичну систему можна будувати, виходячи з різного набору аксіом. Джерелами конвенціоналізму виступають різні системи геометрії, факт внутрішньої несуперечності різних систем формальної логіки, коваріантність законів фізики відносно будь-яких перетворень координат, парадокс Гонсета тощо. У виборі угод вказуються мотиви інтелектуального задоволення, простоти, звички повсякденного життя тощо. Проте принципів конвенціоналізму суперечить теорема Г. Геделя, згідно з якою для кожного достатньо багатого засобами логіко-математичного числення існують істини, що виражаються в його термінах, але формально у ньому не вивідні. Звідси випливає факт існування істин, які не залежать від суб'єкта, що побудував дане числення, і які, звісно, не можуть бути продуктами тієї чи іншої угоди. Такі істини встановлюються в процесі суспільної практики людей.

Для фізикалізму характерне прагнення до об'єднання усіх наук на основі універсальної мови, якою сподівались побачити мову математичної фізики. Р. Карнап прагнув адекватно перекласти опис предметів у термінах спостережень у речення, які складаються виключно з термінів, використовуваних у фізиці. Такий підхід він намагався застосувати до усіх наук без винятку, навіть до соціології та психології.

Загалом позитивізм — це світогляд, який ототожнює буття з тим, що доступне для природничо-наукового пізнання. Характерною ознакою позитивістського світогляду є переконання в тому, що істинним пізнанням можна назвати лише те, яке відкриває можливість побудувати, сконструювати пізнаний предмет. Для позитивіста пізнаним є те, що можна зробити. Небезпека позитивістської позиції пов'язана з можливістю побудови технократичного тоталітарного суспільства, найвищою метою якого є матеріальна перебудова світу із вищою формою діяльності — науково-технічною, і з ти-

пом стосунків у формі раціоналізованого відношення між ланками єдиної машини.

Феноменологи вважають істинним те, що видається таким для кожного окремого індивіда; отже, скільки людей – стільки й істин. На думку Гуссерля, знання спирається на ознаки істинності. Ознаку істинності становить очевидність. Очевидність – це певна абсолютна межа, до якої асимптотично наближається ймовірнісне знання. Тому істинне знання надзвичайно рідкісне явище. Природничі закони є лише ідеалізуючими фікціями, аподиктичними ймовірностями. Жоден із таких законів не пізнається апріорі, тобто з усвідомленням його очевидності. Аргументує сказане той факт, що хоча закон тяжіння уже неодноразово підтверджувався індуктивно, проте в наш час жоден природодослідник не вважає його абсолютно істинним законом. Зазначений автор пропонує такі етапи феноменологічного пізнання: відновлення довіри до безпосередньо даного, до інтуїтивно-споглядальних процесів свідомості; усвідомлення можливості інтуїтивно-споглядального бачення сутності; звернення до феномену, його очищення (редукування) і використання для входження у потік свідомості, для свідомої активізації елементів стихійного саморозкриття сутності, що першоосновно знаходиться у свідомості.

Один з основоположників екзистенціалізму М. Гайдеггер за основу своєї філософської системи обирає феноменологію Гуссерля, ототожнюючи пізнання з спогляданням. Зрозуміло, що тут йдеться не про емпіричне споглядання, а про чисте споглядання феноменів трансцендентальної свідомості. У перекладі з грецької феномен означає «себе-у-самому-собі виявляюче». Це визначення вказує на відмінність феномену від того, що прийнято називати явищем. Явище, за Гайдеггером, – це щось таке, що саме виявити себе не може. Явище розглядається у пізнанні як засіб і цікавить дослідника саме тому, що вказує на дещо, що лежить за ним, – сутність. Пізнання феномену безпосереднє, швидше за все, інтуїтивне. Те, що не об'єктивується і не може стати предметом знання, є екзистенцією. Якщо нас цікавить не сам феномен, а те, що лежить за ним, якщо ми дивимось на феномен лише як на засіб, то він постає для нас явищем, яке саме собою для нас не цікаве. Якщо ж ми намагаємося шукати дещо, що знаходиться за явищем, якщо в ньому самому ми бачимо мету нашого дослідження, тоді ми зможемо збагнути врешті все те, що звичайно не помічаємо, оскільки дивимось на нього наче на іншу, приховану за ним, реальність. Такий метод значно ближчий до художнього способу пізнання світу, ніж до наукового. У пізніх роботах Гайдеггер руйнує понятійний спосіб мислення, прагнучи відродити дологічну, нерозчленовану мову, найближче до якої знаходиться мова поетів. Для Гайдеггера мислити – означає бути поетом. Гайдеггер жалкує, що міфологічне мислення витіснилося науковим. Якщо метафізика пов'язана з «технічним», утилітарним відношенням до існуючого як до речі, то «первинне» відношення – це відношення інтимне, глибоко особисте. Тут Гайдеггер

ідеалізує патріархальні відносини селянина, ремісника до свого вузького, обмеженого, але особистісного світу. І цей світ доступний не дискурсивному мисленню, а особистому почуттю, і може бути виражений не в логіці понять, а в поетичних символах.

Гайдеггер вбачає критерій істинності мислення в очевидності того, про що мислиться. Істина, за Гайдеггером, стільки ж відкриває, скільки і приховує буття. За Ясперсом, істинне те, що можна повідомити іншому, а точніше, те, повідомлення чого іншому слугує засобом єднання. Основна ідея гайдеггерівської феноменології пов'язана з людським існуванням як вихідним моментом усвідомлення всього довколишнього. На думку Гайдеггера, якщо голос буття буде почутий, то конкретні рішення прийдуть самі собою. Бо тільки в сучасну епоху суб'єктивізму людина звикла думати, що вона усі проблеми може вирішити сама. Насправді лише відкритість буття може допомогти людині здобути те, на тлі чого вона вирішить свої проблеми не суб'єктивістськи, як вона це робить дотепер.

Отже, наука не може дати нам вичерпної істини, бо вона не здатна вийти за межі предметного буття і доторкнутися до трансцендентного. Істина особистісна, для кожної людини своя. Тому Марсель розглядає абстрагування й узагальнення як велике філософське зло. Він закликає відмовитися від абстрактного мислення і повернутися до конкретного, одиничного, індивідуального – від істотного до окремих істот у всій їх різноманітності, з усіма відмінними ознаками.

Наріжним каменем неотомістської філософської системи є постулат гармонійної єдності віри і знання. Релігійна віра і раціональне пізнання, стверджують томісти, не суперечать одне одному, не виключають одне одного, а при вірному використанні доповнюють одне одного. Джерело віри в кінцевому випадку – божественне одкровення. Істини, отримані з цього джерела, абсолютні. Джерело раціонального пізнання – розум людини. При всій його недосконалоості немає підстав нехтувати ним і відкидати його. Однак за своєю природою як розум кінечної істоти він обмежений. Не все доступне людському розуму, і не завжди на нього можна покластися. Існують істини, які людський розум опанувати не може, і одкровення виявляють нам таємниці буття, недоступні для розуму. Таким чином, існують знання, навіяні божественним одкровенням через віру, і знання, які здобуваються власними засобами людського розуму. Віра не тільки розширює межі розуму, але й стає кінцевим безапеляційним критерієм істини. Раціональне пізнання правомірне лише настільки, наскільки воно не вступає в суперечність із церковними постулатами.

Із зазначеного випливає, що неотомісти засуджують фідеїзм за недооцінку людського розуму, нехтування ним і раціоналізм за неправомірну претензію визнавати розум верховним суддею у питаннях істини, за людську гординю, що покладається на розум як на єдиного надійного поводиря на шляху до істини. До того ж, чим більше людина знає відповідей на запи-

тання «як», тим більша у неї жадоба відповіді хоча б на одне «чому», що неможливо, бо в це потрібно повірити. І кожний новий крок у розвитку науки, кожне нове відкриття збільшують розрив, прірву між знанням і вірою, тому що заглиблення на одне «як» призводить до виникнення декількох «чому».

Чи можемо ми, з урахуванням хоча б зазначеного вище, обмежитись, вибудовуючи методологію людського пізнання, матеріалістичною тезою «від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики...»? Чи можемо ми, володіючи, на наш історично обмежений погляд, достеменними знаннями про щось, надавати їм статус абсолюту? Чи маємо ми моральне право не згадувати про фундаментальні проблеми людського пізнання на сторінках навчальної і методичної літератури, утверджуючи при цьому догматичний підхід у пізнанні Всесвіту? Чи прагнемо ми з раціональних зерен філософських систем минулого вибудувати сучасну методологію пізнання, а не задовольнятися еkleктичними конструкціями з їх уламків. Ні! Відсутність універсальної філософської системи, оптимальної для фундаментальних освітніх проблем, є свідченням цього. То ж, слово за філософами...

Література:

1. Dewey J. Reconstruction in Philosophy. — Boston, 1957.
2. Popper K.R. The Logic of Scientific Discovery. — N.Y., 1961.
3. Husserl E. Ideas. General Introduction to Phenomenology. — N.Y., 1962.
4. Heidegger M. Sein und Zeit. — Tubingen, 1960.
5. Jaspers K. Existenzphilosophie. — Berlin, 1964.
6. Marcel G. The existential background of human dignity. — London, 1963.
7. Современная буржуазная философия / Под ред. А.С. Богомолова, Ю.К. Мельвиля, И.С.Нарского. — М.: Высшая школа, 1978.

Николай Евтух, Иван Волощук. Гносеологический фокус трансформационных изменений философии образования

Статья посвящена основным проблемам трансформационных изменений национальной системы образования Украины. Осуществлен анализ узловых вопросов гносеологических аспектов философских течений инструментализма, неопозитивизма, феноменологии, экзистенциализма и неотомизма, которые на наш взгляд, претендуют на роль приоритетных объектов переосмысления философских основ образовательного процесса.

Mykola Yevtuch, Ivan Voloshchuk. Epistemological Focus of Transformational Changes in Philosophy of Education.

The article deals with the main transformational changes of the national educational system of Ukraine. It is analyzed the central questions of epistemological aspects existed in some philosophical directions (instrumentalism, neopositivism, phenomenology, existentialism and neotomizm), which pretend to be the priority objects of reconsideration of the philosophical basis in educational process.